

İNGİLİZ THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE TRABZON'UN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ (1916)

*Enis ŞAHİN**

ÖZ

Rusya'nın, kurulduğu andan itibaren en önemli yayılma istikametlerinden birisi Karadeniz üzerinden Anadolu toprakları olmuştur. Bunu çeşitli tarihlerde girişmiş olduğu askerî seferlerle göstermiştir. Trabzon şehri, Karadeniz bölgesinde hem liman olarak, hem iç bölgelere giden yolların başlangıcı olarak ve hem de stratejik önemleri yönünden Rusya'nın bu politikalarında önemli bir hedef olmuştur. Bu amacını elde etme konusunda, Rusya en önemli girişimini I. Dünya Savaşı sırasında göstermiş ve şehri savaşın ortalarına doğru Nisan 1916 tarihinde ele geçirmiştir. Bu yazı, farklı bir bakış açısına, İngiliz The Times gazetesine göre, Rusların Trabzon'a yönelik deniz ve kara harekâtının ve şehri ele geçirmelerinin ayrıntılı bir incelemesine dayanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkler, Ruslar, Çarlık Rusyası, Osmanlı Devleti, Karadeniz, Trabzon.

THE RUSSIAN INVASION OF TRABZON IN "THE TIMES" NEWSPAPER (1916)

ABSTRACT

From the times of her establishment one of the Russia's main expansion directions was Anatolia through the Black Sea. This intention was seen by many military expeditions which were done by the Russians in history. The city of Trabzon, as an important port of its hinterland, was also a target for the Russian's above mentioned aims. The Russians, to realize the aim, invaded Trabzon in the First World War in 1916. In this study we aim to investigate the Russians war operations by sea and by the land against Trabzon according to the British the times newspaper.

Keywords: Turks, the Russians, Ottoman Empire, Black Sea, Trabzon

*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAKARYA.

Trabzon, bulunduğu coğrafyanın doğusu, batısı ve Doğu Anadolu ile İran'a uzanan yolların başlangıç noktasında yer alması, limanı bulunması gibi sebeplerle tarih boyunca Karadeniz'in güney sahilindeki en önemli ve stratejik şehri olmuştur. Trabzon'un bu coğrafi, stratejik ve jeopolitik önemi, tarih boyunca hep mevcut olmuştur. Bu coğrafyada egemen olmak isteyen güçler için Trabzon'a sahip olmak, bölge hâkimiyeti açısından en önemli unsurlardan birisidir. Roma'dan Osmanlı'ya kadar devam eden uzun asırlar boyunca, bu durum hiç değişmemiş, aksine önemli yollar üzerinde bulunan Trabzon'un mevkii, güncelliğini ve önemini sürekli artıran bir seyir takip etmiştir. Doğu Anadolu ve İran için denize açılma noktası anlamına gelen Trabzon ve çevresi, bölge üzerinde önemli politika ve beklentileri olan Rusya için de tarih boyunca ayrı bir ehemmiyet taşımıştır. Bu bölge, Rusya için güneye iniş istikametinde bulunan ana hedeflerden birisiydi. Böylelikle Rusya, hem Karadeniz'in çok önemli bir limanını elde tutarak bölgede hâkimiyet tesis etmek, hem Anadolu'ya hâkim olma yolunda çok önemli mesafe almak ve hem de güneye doğru inme hedeflerinde büyük bir hamle daha yapmak istiyordu.

1774 Küçük Kaynarca, 1829 Edirne ve 1878 Ayastefanos ve Berlin Barışlarının her birisiyle Rusya, Osmanlı devleti aleyhine büyük adımlar atmış ve asıl hayat alanı olarak gördüğü güney yönünde, önemli mesafeler katetmiştir. Fakat bunların hiçbirisinde Trabzon'a kadar ulaşma ve şehri ele geçirme başarısını gösteremeyen Rusya, I. Dünya Savaşı'nda bu amacına ulaşacak, daha savaşın ikinci yılında bu önemli liman kentini elde edecektir. Bu çalışmanın konusu, Rusların bu I. Dünya Savaşı sırasında Trabzon şehirini ve civarını işgal etmeleridir. Çalışma hazırlanırken dayanılan başlıca kaynak, İngiltere'nin en önemli gazetelerinin başında gelen The Times'dır¹.

¹ İngiliz The Times gazetesi, 1 Ocak 1785 Pazartesi gününden itibaren The Daily Universal Register adıyla yayınlanmaya başlamıştır (The Daily Universal Register, January 1, 1785, Saturday, No. 1). Üçüncü kuruluş yılından, yani 1 Ocak 1788 tarihinden itibaren ise, The Times adıyla çıkmaya başladı (The Times, January 1, 1788, Tuesday, No. 940) ve halen de bu isimle yayınlanmaktadır. The Times, İngiltere'nin The Guardian ve The Daily Telegraph ile birlikte en önemli gazetesi sayılmakla birlikte, diğerlerinden hep bir adım önde ve etkili bir yayın organı olarak kabul edilmektedir. Zaman zaman İngiliz hükümetlerinin resmî yayın organı olacak kadar etkili yayın politikaları izlemiş, onların genel politikalarıyla adeta özdeşleşmiştir. İkiyüz yılı aşkın bir süredir gerçekleştirdiği etkin yayıncılık sayesinde, bugün dahi dünyanın en etkin gazetelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden hakkında önemli eserler kaleme alınmış veya bazı eserler The Times'a müstakil bölümler ayırma

Zaten çalışmanın orijinalliği de, Trabzon'un işgal hadisesinin İngiliz basınının bu önemli gazetesine göre ele alınmasıdır. The Times, yayına başladığı 1785 yılından itibaren sadece İngiltere için değil, Dünya için de önemli bir haber kaynağı olmuş ve bu özelliğini bugüne değin sürdürmüştür. İşte bu aşamada, zaman zaman yapmış olduğu yayınlarla İngiliz dış politikasını yönlendirebilmiş ve hatta İngiltere'nin yarı resmî sözcülüğünü yapmıştır. Trabzon'un yakın tarihinde çok önemli bir yer tutan ve Türkler için acı hatıralar ihtiva eden "Rus işgali", burada bu gazetenin bakış açısıyla ortaya konacaktır. 1917 yılındaki Rus ihtilallerine kadar Rusya ve İngiltere'nin müttefik oldukları göz önüne alınırsa, Trabzon'un işgaline dair İngiliz bakış açısı daha da önem kazanmaktadır.

The Times'a göre Trabzon ve çevresindeki Rus saldırı ve işgal faaliyetlerinin ayrıntısına girmeden, Rusların Karadeniz sahili boyunca girişmiş oldukları askerî harekâtın sebepleri üzerinde ana hatlarıyla durmak, konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır. Rusların Türk Doğu Anadolu ve Karadeniz sahilinde batı yönünde girişmiş oldukları işgal faaliyetleri, onların tarih boyunca takip etmiş oldukları güneye yayılma politikalarının bir sonucudur.

Trabzon, özellikle orta ve doğu Karadeniz bölgesinin en önemli kentlerinin başında gelir. Tarihi İpek yolunun üzerinde bulunması, ticarî hayatının zenginliği, zengin yerüstü ve yeraltı kaynakları, bölgenin önemli bir liman kenti olması, Doğu Anadolu ve İran'a kadar uzayan yolların başlangıç noktasında bulunması ve bu bölgelerin dünyaya açılan kapısı niteliğini taşıması, dikkat çeken özellikleridir. Askerî ve stratejik açıdan en büyük önemi ise, İstanbul'dan Anadolu içlerine giden en kestirme ve o günün şartlarında en zahmetsiz yol olmasında yatıyordu. Demiryolu ağının bulunmadığı bu bölgelerin, denizyoluyla bağlantısının sağlanması, özellikle askerî ve lojistik açıdan büyük bir önemi haizdi. Bu özellikler Türklere nasıl büyük avantajlar sağlıyorsa, Ruslar için de aynı oranda zararlı olmaktadır. Bu nedenle Rusların başlıca amaçlarından birisi, Türkleri bu avantajlardan mahrum etmektir.

Bölgeye yönelik Rus politikalarının ana hedefleri Türklerce bilindiğinden Türk hükümetleri, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Trabzon'da birtakım önemli savunma tedbirleri almışlardır. Bu aşamada şehrin kuzeyi yani deniz yönü, Rusların ana geliş istikametini teşkil ettiğinden dolayı,

gereğini hissetmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Martin Walker, *Basının Gücü* (Powers of the Press), Çeviren: Gülden Şen, İstanbul, 1999, s. 39-77.

savaşın başlamasıyla birlikte şehrin sahil koruma bataryalarının tesisine başlandı. Ancak bunların inşaatının tamamlanması mümkün olmadı. Buna karşılık Rusların Karadeniz filosunun engellemelerine rağmen, Doğu cephe-sindeki III. Türk Ordusu'na Trabzon üzerinden gerçekleştirilen mühimmat, levazım ve asker sevkinden taviz verilmedi. Bu sevkiyat özellikle savaşın ilk yılında Yavuz, Midilli ve Hamidiye savaş gemilerinin yanı sıra savunmasız nakliye gemileriyle yapılmış, ancak seferler sırasında Karadeniz'deki Rus donanması pek çok Türk gemisini batırmıştı. Bu zayıtın en büyüğü, İstanbul'dan iki uçak, bomba ve bir uçak bölüğü yüküyle hareket eden Bezmialem, Bahriahmer ve Mithatpaşa gemilerinin 6 Kasım 1914 tarihinde kömür nakliyatını engellemek için Zonguldak'ı bombalayan Rus filosunca batırılması olmuştu².

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Rusların Trabzon ile ilgili ilk önemli taarruz faaliyeti 17 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşti. Bu dönemde Rusların Karadeniz sahili boyunca henüz bir istila hareketi olmadığı için, saldırı denizden yapıldı. Şafak vakti Karadeniz'de bulunan Rus filosu Trabzon'daki istihkâmlara yaklaştı, kale ve kışlayı bombardımana tuttu. Ateş ve patlamalar sahilden görülüyordu. Bu Rus girişimi karşısında The Times'a göre herhangi bir Türk gemisinin karşı koyma girişimi olmadı³. Türk kaynaklarına göre Rus filosu 19 gemiden oluşuyordu ve şehir bir buçuk saatlik süreyle bombardımana tabi tutulmuş, 3 resmî ve 18 özel bina harap olmuş, 3 ölü ve 13 yaralıdan oluşan bir bilanço ortaya çıkmıştı. Bombardımanı müteakip Rus filosu ilerlemesine batı yönünde devam etmişti⁴. Ünye kazası hizasına kadar giden filo, oradan kuzeye yönelerek, izini kaybettirmişti. Trabzon'un bombalanmasından bir gün sonra akşam saatlerinde bir yelkenli geminin limanda torpile çarparak batması, bu sırada Trabzon limanının Rus filosu tarafından aynı zamanda mayınladığı anlamına da geliyordu. Bu nedenle limana giriş-çıkışlar iptal edilerek, mayınların temizlenmesine başlanmıştı⁵. Rusların bu dönemde Karadeniz'deki mayınlama faaliyetleri sadece Trabzon limanı ile kısıtlı kalmamış, Akçaabat-Trabzon arası ve Samsun şehrinin önlerine de mayın dökülmüştü. Bu nedenle başlatılan mayın arama-tarama faaliyetleri yoğunlaştırılmış ve 23 Aralık 1914'de

² Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991, s. 1-2.

³ *The Times*, November 19, 1914, No. 40701.

⁴ Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 2.

⁵ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım; Birinci Dünya Harbi*, c. II, İstanbul, 1990, s. 170, 176.

Trabzon'da çıkartılan mayınlar İstanbul'a gönderilmişti⁶.

Rusların Karadeniz'de askerî faaliyetlerini artırmaları, esasında Yavuz ve Midilli gemileri başta olmak üzere, Türk donanmasının savaşın başlangıcında Sivastopol ve Yalta limanlarına yaptığı saldırıdan sonraki döneme rastlaması açısından önem arz ediyordu. Ruslar bu faaliyetlerini, bir anlamda intikam hırsıyla yani Sivastopol saldırısının karşılığı olarak gerçekleştiriyorlardı⁷. Her iki taraf arasında savaşın resmen başlamasından sonra ise, bu saldırılar artık rutin hale gelmişti. Rusların 17 Kasım 1914'de Trabzon'a saldırısı, Karadeniz sahilindeki Türk şehirlerine yönelik ilk taarruzdu, ama son olmayacaktı. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: 5 Ocak 1915'te içlerinde Mecidiye'nin de bulunduğu bazı Türk gemileri, Trabzon ile Sinop arasında meydana gelen mücadelelerde batırıldı⁸. 30-31 Ocak 1915 tarihli Rus resmî tebliğlerinden anlaşıldığına göre, Kafkasya ve İran'da bulunan Rus birlikleri, cephelerinde Türklere karşı başarı kazanmışlardı. Aynı tebliğe göre, Karadeniz'deki Rus donanmasının Türkler karşısındaki başarıları devam ediyordu ve birçok Türk gemisini tahrip eden Rus deniz filosu, 31 Ocak 1915 tarihinde Trabzon'u tekrar bombardıman etmişti⁹. Petrograd vasıtasıyla 9 Şubat tarihiyle verilen Rus resmî tebliği ise, aynen şu şekildeydi: "Yalta bombardımanının karşılığı olmak üzere Trabzon'a gönderilen kruvazörlerimiz, bugün (9 Şubat 1915) öğleden sonra Trabzon'u bombardıman ettiler. Trabzon'un batısında bulunan Yoros Burnu limanındaki bazı Türk gemileri, yine savaş gemilerimiz tarafından batırıldı"¹⁰. 10 Şubat'ta yine dönemin Rus başkenti Petrograd'dan yapılan resmî bir açıklamada, Karadeniz'deki Rus filosuna ait torpido botların Trabzon'daki Türk bataryalarını bombardıman ve Akçaabat mıntıkasında iki köprüyü tahrip ettiklerini, bu gelişmeler sırasında Trabzon'da 3 ve Akçaabat'ta ise 50'den fazla Türk yelkenlisinin battığı iddia ediliyordu¹¹. Bu örneklerin sayısını biraz daha artırmak mümkündür.

Rusların Trabzon merkezli olarak Karadeniz'deki Türk şehirlerine yönelik askerî girişimleri, onların 1915 yılının ilk çeyreğinde, bölgenin işgaliyle ilgili birtakım öngörülerde bulunmalarına sebebiyet vermiştir.

⁶ Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 2.

⁷ *The Times*, February 19, 1915, No. 40766.

⁸ *The Times*, January 19, 1915, No. 40747.

⁹ *The Times*, February 1, 1915, No. 40766.

¹⁰ *The Times*, February 10, 1915, No. 40774.

¹¹ *The Times*, February 11, 1915, No. 40775.

Nitekim 14 Mart 1915 tarihli bir resmî tebliğde, “Trabzon’un erken bir vakitte işgalinin mümkün olduğu tahmininde bulunuluyor”du¹². Bu nedenle Rusların bölgeyle ilgili faaliyetleri, askerî hareketlerin zaman zaman yavaşlamasına rağmen, Trabzon ve çevresinin işgaline kadar uzun süreli olarak hemen hemen hiçbir zaman kesintiye uğramadı. Nitekim 1915 yılının yaz aylarıyla birlikte, Rus birliklerinin Karadeniz sahilindeki askerî hareketleri de arttı. Bu askerî hareketler, Sarıkamış harbi sonrasında gerçekleştiği için, Doğu Anadolu’da Rusların taarruz, Türklerin ise savunmada buldukları zor bir döneme tekabül ediyordu. Bu nedenle Karadeniz sahilindeki askerî hareketlerde de Ruslar avantajlı durumlarını sürdürüyorlar ve hatta bunun nimetlerinden yararlanıyorlardı. Nitekim Batum’un hemen batısında bulunan Çoruh nehri bölgesinde meydana gelen bir askerî çatışma, Rusların batı yönünde ve Karadeniz sahilinde harekete geçtiklerini haber veriyordu. Vukua gelen bir deniz mücadelesinde, Trabzon limanına bağlı 50 yelkenli Ruslar tarafından tahrip ve mürettebatları da esir edilmişti¹³. Bu süreçte artık sadece kara çarpışmaları olmuyor, denizdeki mücadele de sürüyordu. Nitekim 23 Ağustos’ta Trabzon yakınlarında birçok Türk gemisinin, Rus savaş gemileri tarafından batırıldığı, yine Rus resmî tebliği tarafından bildiriliyordu¹⁴. Kafkas cephesindeki bu durum, 1915 yılının sonuna kadar çok değişiklik olmadan devam etti.

Yılın sonuna gelindiğinde, cephedeki durumu şu şekilde özetlemek mümkündür: Ruslar, inşa halindeki bazı savaş gemilerini de devreye sokmak suretiyle Karadeniz’deki üstünlüklerini sürdürmüşlerdir. Bunların sonucu olarak özellikle Trabzon ve Zonguldak limanları topa tutularak tahrip edilmiş, bu suretle Türk hükümetlerinin deniz yoluyla İstanbul’dan Anadolu’ya güvenli bir şekilde nakliyat yapmaları engellenmek istenmişti. Kömür nakliyatının merkezi durumunda bulunan Zonguldak şehrinin Ruslar tarafından sürekli olarak kontrol altında bulundurulması, İstanbul ile Anadolu’nun deniz bağlantısını ve kömür nakliyatını kesmeye yönelikti. Bilhassa kömür

¹² *The Times*, March 15, 1915, No. 40802.

¹³ *The Times*, July 21, 1915, No. 40912.

¹⁴ *The Times*, August 24, 1915, No. 40941. Müttefikleri olması açısından, Rus resmî tebliğlerinin önemli bir kısmı Batı basınında düzenli olarak yayınlanmıştır. Bu yayınların neredeyse tamamına yakını propaganda amaçlı olarak, gelişmeleri bazen çok abartılı bir şekilde Rusların lehine, bazen de tamamen gerçek dışı bir şekilde Türklerin aleyhine yansıtmasına rağmen, bu sırada Türk tarafının Rus cephelerindeki durumunun pek iç açıcı olduğu da söylenemez. Bu durum 1917 yılındaki Şubat ve Ekim ihtilalleri dönemine kadar devam edecektir.

nakliyatının sürekli tehdit altında tutulması, İstanbul ve Trabzon arasındaki deniz ulaşımının ve kömür nakliyatının belli bir zamandan sonra, personeli gönüllü olan sivil motorlarla yapılmaya başlanmasına neden olacaktır. Harbiye Nezareti de bu durum karşısında, her türlü riski göze alarak seferlerini zamanında tamamlayabilen sivil motor reislerini ödüllendirme yoluna gidiyordu.

Rusların Kafkas cephesine yapılacak nakliyatın iskelesi olması dolayısıyla Trabzon limanı önünde oluşturdukları mayın tarlasının temizlenmesi, elde mayın gemisi bulunmadığından takalarla yapılmakta, bazen bilgisizlik yüzünden üzücü kazalar meydana gelmekteydi. Nitekim Trabzon'da sahile getirilmiş bir mayının, 50-60 kişi tarafından halat bağlanarak çekilişi sırasında patlaması, birçok insanın ölümüne yol açmıştı. Rus donanması 1915 yılı içinde Karadeniz kıyılarında Hopa'dan Şile'ye kadar hemen hemen bütün liman ve iskelelere saldırı düzenlemiş, rastladığı deniz araçlarını batırmıştı. Trabzon'la birlikte Giresun, Ordu, Rize, Sinop ve Tirebolu bombalanan yerlerin başında gelmekteydi. Ruslar bu faaliyetleri sırasında zaman zaman hava gücünü de kullanmışlardı. Nitekim 15 Şubat 1915'te Trabzon önündeki uçak gemisinden kalkan bir uçak, şehre iki tane bomba atmış; 14 Nisan'da Pazar (Atina) önüne gelen bir muhrip, yedekte çekerek uçurduğu iki Rus uçağıyla burasını da bombardıman etmişti. Yani Rusya, Doğu Karadeniz hakkındaki düşüncelerini, bölgenin işgaline girişmeden önce iyice belli etmeye başlamıştı. Rusların bu sırada Doğu Anadolu'da sürdürmüş oldukları askerî harekâtın muvaffakiyetle devamı, dikkatleri kısa zaman zarfında Karadeniz sahiline çekmiştir. Doğu Anadolu'da işgal edilen mıntıklar, Karadeniz sahil mıntıkası ile birleştirilecek ve bölgenin tamamı Rusların hâkimiyetine girmiş olacaktı. Rusya böylece, Boğazları kendisine kapayan Türkiye ile mevcut savaşı bir an evvel bitirme niyetinde olduğunu da göstermiş oluyordu¹⁵.

Erzurum'un 16 Şubat 1916'da Ruslar tarafından ele geçirilmiş olmasının¹⁶, Türklerin maneviyatını beklenen ölçüde sarsmamış olduğu düşünülüyordu¹⁷. Bu yüzden Trabzon'un işgali, Ruslar tarafından Türkler üzerinde

¹⁵ Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 3.

¹⁶ *The Times*, February 21, 1916, No. 41095; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 734.

¹⁷ Konuyla ilgili *The Times*'ın haber ve değerlendirmesi ilginçtir: "Rus birlikleri Erzurum'u kaybeden Türklerin içine düştükleri çıkmazı iyi değerlendirdi ve Arhavi'den Trabzon yönünde ilerlemeye devam ettiler. Rusların şu anda Trabzon'un 40 mil doğusunda denizin

bekledikleri etkiyi yapabilecek en önemli hedef olarak belirlenmişti. Bu sayede Doğu Karadeniz'in tamamı ele geçirilerek Doğu Anadolu ile birleştirilecek ve Rus işgal bölgelerinin bütünlüğü sağlanmış, Rus donanmasının Karadeniz'deki egemenliği de kesinleşmiş olacaktı. Zira Rus donanmasının varlığı, Karadeniz'deki Türk nakliyatını önemli bir şekilde engellemiş olsa da, tamamen ortadan kaldıramamıştı. Ayrıca Trabzon limanı, Karadeniz sahilindeki tek modern liman olma özelliği taşıyordu. Bu limanın kontrolü Ruslara büyük avantajlar sağlayacak ve belki de daha önemlisi, liman vasıtasıyla Türklerin Doğu Anadolu'ya vereceği desteğin kesilecekti. Bu yüzden Erzurum'un zaptından sonra, Rus genelkurmayının bölgedeki asıl önemli politikası, Trabzon'un ele geçirilmesiydi¹⁸. Bu nedenle 1915 yılının ikinci yarısından itibaren, Rusların Karadeniz sahilinde genel bir hücumla geçilmesiyle ilgili hazırlıkları son aşamada bulunuyordu.

16 Şubat'ta Erzurum'un işgalinden sonra, Ruslar Karadeniz sahilinde batı yönündeki ilerleyişlerine hız vermişlerdir. Onların bu ilerleyişlerinde, başlangıçtaki nihaî hedef Trabzon olsa da, ilk elde edilmesi gereken şehir Rize idi¹⁹. Rize'nin ele geçirilmesi için öncelikle Pazar kazasına çıkarma yapıldı ve söz konusu bu kasaba işgal edilerek, Rize şehrine doğru harekete geçildi²⁰. Denizden ve şehrin doğusundan karadan yürütülen Rize harekâtı²¹, 8 Mart'ta tamamlanmış ve Rize şehri aynı gün Ruslar tarafından işgal edilmiştir²². Böylece Batum'dan sonra, Trabzon'dan önce en önemli liman kenti de elde edilmiş oluyordu. Bu muvaffakiyet Rusları durdurmamış, şehrin batı yönündeki askerî harekât sürdürülmüştü. 10 Mart tarihine gelindiğinde, Rusların Trabzon şehrine uzaklıkları 30 mile kadar düşmüştü²³. The Times'ın o günlerdeki nüshalarına bakıldığında, "kendi müttefikleri durumundaki Ruslar hakkında", İngilizlerin "propaganda amaçlı olarak" sıkça haber yayınladıkları ve müttefiklerinin "başarılarından" bahsettikleri görülmektedir.

kenarında bulunan Rize yakınlarında oldukları bildirildi. Petrograd muhabirimiz, Türklerin Erzurum'da 30-40 bin kayıp verdiklerini tahminen beyan etmektedir. Türkler en azından Erzurum'u kaybettiklerini kabul ettiler ve Erzurum'dan askerî nedenlerden dolayı ve hiç kayıp vermeden çekildiklerine dair gülünç bir bildiri yayınladılar" (*The Times*, February 23, 1916, No. 41097).

¹⁸ Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 3-4.

¹⁹ *The Times*, February 26, 1916, No. 41100.

²⁰ *The Times*, April 19, 1916, No. 41145.

²¹ *The Times*, March 8, 1916, No. 41109.

²² *The Times*, March 9, 1916, No. 41110.

²³ *The Times*, March 10, 1916, No. 41111.

Mesela 14 Mart tarihli gazete haberi buna güzel bir örnektir: “Trabzon yakınlarında Rus başarıları: Türkler batı yönünde geri sürülmeye devam ediliyor”²⁴.

Rize'nin Ruslar tarafından işgalinden 1 Nisan tarihine kadar üç haftadan fazla devam eden süre zarfında, Rus birliklerinin Trabzon yönündeki ilerleyişlerinin yavaşladığı ve hatta önemli ölçüde durduğu anlaşılmaktadır. Zira The Times, müttefikleri Rusya'nın sürekli olarak batı yönündeki faaliyetlerinin devam ettiğini bildirirse²⁵ de, Rus kuvvetlerinin durumunda esaslı bir değişiklik olmamıştır. Zira 28 Mart tarihli The Times'ın haberi, Rize'nin işgalinden sonra yazıldığı gibi, Rus birliklerinin yine 30 millik mesafede olduğu şeklinde kayıtlıdır²⁶. 31 Mart ve 1 Nisan tarihli gazeteler yine benzer bir haber neşretmişlerdir: “27 Mart'ta Trabzon'un 30 mil doğusundaki Of işgal edildi”²⁷. İşte bu ifadeler, Rus ilerleyişinin yavaşladığı ve hatta bir süreliğine de olsa durduğunu doğrulamaktadır. Bu durgunlukta, Türk askerî harekâtına iştirak eden Midilli kruvazörünün rolü büyüktür. Zira 5 Nisan'da yayınlanan Rus resmî tebliğinde, Midilli kruvazörünün saldırılarından bahsedilmekte, ancak sonuç itibarıyla “Türklerin bu saldırılarının ağır kayıplar verdirilerek püskürtüldüğü” ifade edilmektedir²⁸. Türk saldırılarının püskürtülmüş olduğu doğru olmalıdır, çünkü 7 Nisan tarihli Rus resmî tebliği, Rusların Trabzon'a 20 mil mesafedeki Karadere'ye ulaştıklarını bildiriyordu²⁹. Ancak Rus askerî harekâtının Karadere'ye kadar ulaşmakla birlikte, bu günlerde tekrar durmuş olduğunu, gazetede yayınlanan haberlerden anlamak mümkündür. Zira bir müddet duran Rus taarruzları, 10 gün kadar Karadere'nin doğusunda kaldıktan sonra, ancak 16 Nisan'da nehrin batısına geçilerek devam edebilecektir³⁰. Rusların Karadere'nin henüz doğusunda buldukları sırada, The Times, bu bölgeyi “Cehennem Vadisi” olarak niteleyecektir³¹. Ancak Karadere'nin geçilmesi ve müteakiben doğu yönündeki Sürmene'nin işgal edilmesiyle birlikte Ruslar, arkalarından emin

²⁴ *The Times*, March 14, 1916, No. 41114.

²⁵ *The Times*, March 18, 1916, No. 41118.

²⁶ *The Times*, March 28, 1916, No. 41126.

²⁷ *The Times*, March 31, 1916, No. 41129; April 1, 1916, No. 41130.

²⁸ *The Times*, April 6, 1916, No. 41134.

²⁹ *The Times*, April 8, 1916, No. 41136.

³⁰ “Kafkas Cephesi: Kıyı bölgesinde ve güney kesiminde deniz ve karadan gördükleri topçu desteğini arkasına alan birliklerimiz, girdikleri şiddetli çatışmalarda Türkleri Trabzon'un 16 mil doğusunda bulunan Karadere'nin sol tarafındaki mevzilerinden çıkarmayı başardılar” (*The Times*, April 18, 1916, No. 41143).

³¹ *The Times*, April 10, 1916, No. 41137.

olarak batı yönünde ilerleme konusunda rahat bir nefes alabileceklerdir³².

The Times bu sırada Rusların içinde buldukları durumu, Karadere'nin neden çok zor geçildiğini ve Türklere karşı mevcut bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir: "Ruslar şu anda Trabzon'dan 12 mil uzakta bulunmaktadır. Petrograd'dan dün gece yayınlanan bildiri, Rusların Trabzon'dan 16-17 mil uzaklıkta bulunan Sürmene'nin kontrolünü ele geçirdiklerini ve Türkleri önlerine katarak batıya doğru sürdüklerini bildirir. Türkler Karadeniz'deki en önemli limanları olan ve savaştan önce Anadolu'dan Asya'ya giden kervanların kalkış noktası durumundaki Trabzon'u ellerinde bulundurmanın ne kadar önemli olduğunu farkına vardılar ve şehri savunmak amacıyla büyük kuvvetler oluşturdular. Ruslar yalnız düşmanla değil, engebeli araziyle de mücadele etmek zorunda kaldılar. Rusların ilerlemeleri, Karadere civarında yavaşlamıştı. Bu durum, derenin aktığı bölgenin dağlık olmasından ve denizle buluştuğu yerde metrelerce uzunluktaki bataklık boyunca hızla akıp gelen sellerin etkili olmasından kaynaklanmaktaydı. Rusların bu son ilerleme girişimlerine Karadeniz'deki Rus filosu büyük katkıda bulunmuştur. Rus filosu, Türklerin bulunduğu mevzileri bombalayarak, Rus birliklerinin Karadere'nin karşı yakasına geçmelerini kolaylaştırmıştır. Rus savaş gemileri, 6 hafta önce, saldırılar daha yeni başladığında Trabzon'dan 40 mil mesafede bulunan Atina (Pazar) kasabasını bombalamışlardı. Bu olaydan sonra Rus ilerlemesini durdurmak için Türkler Breslau (Midilli) gemisini göndermişlerdi. Ancak Breslau, İmparatoriçe Maria adlı bir Rus savaş gemisi tarafından açılan ateş sonucu kaçmak zorunda kalmıştı. Bu hadiseden sonra Ruslar, Trabzon'un doğusunda kıyının tümünün kontrolünü ele geçirmişlerdir. Sürmene'yi ele geçiren Rus birlikleri, Trabzon'un 12 mil doğusunda bulunan Arsen (Arsin) Kalessi köyüne³³ kadar ilerlemişlerdir. Kıyı kesiminde karadan sürdürülen saldırılar, yüksek dağların iç bölgelerle bağlantılarının kesilmesiyle Erzurum'un batısında ve diğer yerlerde meydana gelen gelişmelerden bağımsız olarak organize edilmektedir"³⁴. Bu ayrıntılı haber, Rusların Trabzon yönündeki askerî harekâtında, hem deniz ve hem de kara gücünden ne şekilde istifade

³² *The Times*, April 18, 1916, No. 41144.

³³ Metinlerde geçen Arsen Kalessi köyünün, bugünkü Trabzon Vilayeti'nin Arsin ilçesi olduğu muhakkaktır. Zira Trabzon şehrinden doğu yönüne sahilden 12 millik mesafe, yaklaşık olarak 20 km yapmaktadır ki, bu da bugünkü Arsin ilçesine tekabül etmektedir.

³⁴ *The Times*, April 18, 1916, No. 41144.

ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Oysa bu sırada Trabzon şehrinde ciddi bir savunma teşkilatı dahi hayata geçirilememiştir.

Rusların harp ve nakliye gemileriyle birlikte gerçekleştirdikleri bu taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Şiddetli donanma ateşi altında iki tarafından kuşatılma tehlikesine uğrayan Lazistan Müfrezesi, Yanbolu deresi batı sırtlarına çekilmek zorunda kaldı. Tabiidir ki, Lazistan Müfrezesi'ne ait kuvvetler Yanbolu deresi mevziini gece işgal ettiklerinden, birlikler arasında birtakım boşluklar kalmıştı. 15 Nisan sabaha karşı 04.00'de Ruslar Yanbolu mevziinde, Lazistan Müfrezesi'nin sağ kanadından kuşatıcı taarruza geçerken, donanma vasıtasıyla müfrezeye sol kanadını da baskı altına aldı. Saat 08.00'de Ruslar mevziin bazı kısımlarına girdiler ve müfrezede dağılmalar baş gösterdi. Müfrezeye bütün gün muharebe ederek, Rus gemilerinin de ateşi altında Yomra deresi batı sırtlarına çekilmeye mecbur bırakılmıştı. Arazi ağaçlık ve çok arızalı bir görünüm arz etmekteydi. Yomra mevziinin kilit noktası 1447 sayılı Sarma (Kalafka) tepesinin Türk kuvvetleri tarafından tutulmaması, bu mevzi Rusların işgaline uğratmıştır. Birlikler dağınık bir halde bulunduğundan, tepenin geri alınarak savunma hattının kurulması da mümkün görülmemekteydi. Bu şartlar altında, Türk birlikleri 16 Nisan 1916'da saat 16.30 sularında Şana mevzilerine çekilme emrini almışlardı. Bu gelişmeler karşısında Trabzon'un kaderi belli olmaya başlamıştı. Şehrin savunulması için elde yalnız bir depo taburu ile toplanılmasına çalışılan gönüllülerden başka kuvvet yoktu. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, şehri boşaltma kararındaydı. Vali, boşaltma işleminin gerçekleştirilmesi için üç haftalık bir zamana ihtiyacı olduğunu, şayet Türk birlikleri bu üç haftalık zamanı kazanamazlarsa, Trabzon'daki erzak, cephane ve eşyanın yakılması gerektiğini bildirmekteydi³⁵.

Bu gelişmelerin olduğu sırada Ruslar, Türk kuvvetlerini arkadan vurmak amacıyla, Trabzon'un zaptından önce Akçaabat'a donanma vasıtasıyla çıkarma yapmayı düşünmüşlerdir. Bu plânın uygulamaya konulma aşamasında Türklerin Trabzon şehrini tahliye etmeye başladıkları haberleri gelmiştir. Gerçekten de Trabzon şehri, 15-16 Nisan 1916 gecesi tahliye edilmeye başlanmış, şehir halkının büyük kısmı batı yönüne hareket ederek süreci hayata geçirmişlerdi. Esasında şehrin boşaltılmasına daha önce,

³⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, III. Ordu Harekâtı*, c. II, Ankara, 1993, s. 193, 197-199.

Karadere muharebesinde Rusların elde ettiği galibiyetten sonra karar verilmişti³⁶. Trabzon halkı ve idarecileri, Karadere'yi geçen Rusların artık durdurulamayacaklarını anlamışlardı. Vali Cemal Azmi Bey de vilayetin Ordu kazasına yerleşerek, valilik görevini buradan yapmayı kararlaştırmıştı. Bu gelişmeler karşısında Trabzon Rumları 18 Nisan'da Rus komutanına bir temsilci göndererek Türklerin şehri boşalttıklarını bildirmişler, böylece Trabzon'un Rus donanması tarafından tahrip edilmemesini rica etmişler ve bunu da önemli ölçüde sağlamışlardı. Sonuçta 18 Nisan akşam saatlerinde³⁷, Kovata burnu ve güneyindeki Şana deresi mevzilerinden ilerleyen Ruslar Trabzon'a girmeye başlamışlardı³⁸. Şehre ilk giren birliklerin başında, bu harekâtın idaresini bizzat elinde bulunduran General Lyakhov bulunmaktaydı. Kısa bir süre sonra şehrin işgalini tamamlayan Ruslar, şehrin idaresine Alman menşeli bir asker olan General Şvartz'ı getireceklerdir³⁹. Trabzon şehri, böylece 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kavuşturulduğu Türk idaresinden ilk kez çıkarılıyor ve Rus birlikleri tarafından işgal ediliyordu⁴⁰. Bu zor ve sıkıntılı durum yaklaşık olarak 22 ay devam edecek ve bu süre zarfında batı ve iç bölgelere doğru göç eden Trabzon halkı "muhacirlik" hadisesini yaşayacaktır.

Trabzon'un 18 Nisan 1916 tarihinde Rus birlikleri tarafından işgalini, *The Times* çok detaylı bir şekilde ele almıştır. Öyle ki, bu işgal gazete tarafından dört ayrı sayfada beş ana başlık halinde hazırlanarak okuyucularına takdim edilmiştir. Konuyla ilgili ilk yazının başlığı, "Eski Ünlü Bir Şehir: Trabzon" adını taşımaktadır. Bu makalenin ayrıntılarında, beş asırlık süreyle Türk hâkimiyetinde kalmış bir şehrin ele geçirilişi, Batılı bakış açısıyla ifade edilmiş; tarih boyunca Trabzon'un bir Rum şehri olarak tanındığı vurgulanarak Rusların Trabzon'u ele geçirmeleri, Ksenophon/ Xenophon'un meşhur *Anabasisi*'ne, başka bir ifadeyle "Onbinlerin Dönüşü"ne benzetilmiştir. Uzun bir tarzda kaleme alınan yazının içeriğinden, Trabzon'un tekrar Hıristiyanlığa kavuşmasının sevincini yaşayan bir şehir olduğunun vurgulanması

³⁶ *The Times*, April 24, 1916, No. 41149.

³⁷ Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 5-7.

³⁸ *Kafkas Cephesi*, c. II, s. 199.

³⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 293.

⁴⁰ Trabzon'un işgali hadisesi, Türk ve yabancı kaynaklar tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak bu bildirinin konusu Trabzon'un Ruslar tarafından işgali değil, *The Times*'a göre Ruslar tarafından işgali olduğu için, işgalin diğer ayrıntılarına girilmemiş ve adı geçen İngiliz gazetesinin verdiği bilgiler doğrultusunda meseleye açıklık kazandırılmasına çalışılmıştır.

da ihmal edilmemiştir⁴¹.

Trabzon'un Ruslar tarafından işgaline ait The Times'ın ikinci haberi ise, "Grandük'ün Yeni Zaferi: Trabzon'un Zaptı" adını taşımaktadır. Bu kısa haberde şu ifadelere yer verilmiştir: "Grandük Nicholas'ın kumanda ettiği Rus birlikleri Trabzon'a girmiş bulunmaktadır. Rusların Trabzon'u ele geçirmeleri, denizde ne kadar kuvvetli olduklarının bir kanıtıdır. Bilindiği gibi Karadeniz'in deniz üstünlüğünü elinde bulunduran Rus filosu, Rus birliklerinin kıyı boyunca gerçekleştirdikleri ilerlemeye büyük katkı sağlamıştır. Rusların Trabzon gibi mükemmel bir limana sahip bir kenti ellerinde bulundurmaları, Türklerle çatışma halinde bulunan askerlere yardım götürme açısından çok önem arz etmektedir. Trabzon'dan Muş, Erzurum ve Bitlis'e giden bakımlı ve güzel yollar bulunmaktadır ki, bunların hepsi artık Rusların kontrolündedir"⁴².

Konuyla ilgili üçüncü haber ise, "Türkler Trabzon'dan Sürüldüler: Trabzon Alındı" adıyla neşredilmiştir. Bu haber, Trabzon'un işgaline dair Petrograd'dan gönderilen Rus resmî tebliğinin yayınlanmasından oluşmaktadır.

Rus bakış açısıyla, Trabzon'un ele geçirilişi, ayrıntılarıyla birlikte şu şekilde tasvir edilmekteydi: "Trabzon alındı. Kafkasya cephesindeki askerlerimizin ve Karadeniz'deki filomuzun gösterdiği büyük gayretler, Karadeniz kıyısında stratejik açıdan en önemli yeri olan Trabzon'un alınmasıyla sonuçlandı. Kafkasya ordusunun kahraman askerleri, 14 Nisan tarihinde Karadere mevkiinde yapılan kanlı muharebede, inanılmaz derecedeki zorlukların üstesinden gelerek ve girdikleri her çatışmada Türklerin mukavemetini kırarak onları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Karadeniz'deki filomuzun başarılı bir şekilde yürüttüğü işbirliği, gerçekten büyük cesaret gerektiren çıkarma operasyonlarını başarmamızı ve kıyı bölgelerinde mücadele eden askerlere devamlı olarak silah takviyesi yapmamızı sağladı. Kazandığımız bu yeni zafer, bir bakıma Anadolu'nun diğer bölgelerinde mücadele eden ordularımızın Kafkas ordularımıza yaptıkları yardımların sayesinde gerçekleşmiştir. Birliklerimiz korkusuzca savaşarak ve kahramanlıklar sergileyerek, sahildeki müfrezelerimizin işini kolaylaştırmış oldular"⁴³

⁴¹ *The Times*, April 19, 1916, No. 41145.

⁴² *The Times*, April 19, 1916, No. 41145.

⁴³ *The Times*, April 19, 1916, No. 41145.

“Trabzon Şehrinin Stratejik Önemi ve Harekâtın Safhaları” adlı başlık altında ise, Trabzon’un Ruslar tarafından ele geçirilişinin ayrıntıları şu şekilde takdim edilmişti: “Trabzon bir liman kenti ve Türk ordusu için erzak kaynağı olması açısından önemli bir yere sahiptir, ancak savunma yönüyle aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Şehrin savunma sistemi daha yeni inşa edilmesine ve küçümsenemeyecek derecede sağlam olmasına rağmen, asla Erzurum gibi bir kale görevi görmemektedir. Bununla birlikte Trabzon’un hayati bir bağlantı noktası olarak sahip olduğu önem, Türklerin bu bölgedeki en önemli liman kenti olması ve Anadolu’da oldukça yetersiz olan tren yolu ağının Karadeniz kıyısı boyunca hiçbir yerde bulunmaması nedeniyle çok büyüktür. Bu sebeple, Türkler erzak ve malzemelerin nakledilmesinde demiryolu kullanmak zorunda kalacaklardır, oysa demiryolunun en yakın noktası ise Trabzon’daki cepheden 300 mil uzaklıktadır. Trabzon’un ele geçirilmesiyle sonuçlanan harekât, Erzurum’un 16 Şubat’ta ele geçirilmesine kadar tam anlamıyla başlamamıştı. Geçen yılın büyük bir bölümünde ve bu yılın şubat ayında Ruslar cepheye yakın bulunmaktan memnundular. Trabzon’un tamamında olduğu gibi, şehrin doğu kısmının sahil mıntıkası tümüyle dağlıktır ve ordunun ilerlediği güzergâh boyunca uzanan birçok nehir tarafından şekillendirilmiş doğal engellerle çevrilidir. Bununla birlikte Erzurum ve batısındaki bölge Türklerin elinde bulunmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı, kıyı şeridi boyunca yapılması plânlanan bir harekâtın tehlikeleri görülebilmektedir. Buna rağmen “Türk Ermenistanı”nın⁴⁴ büyük

⁴⁴ “Türk Ermenistan’ı” terimi, genellikle Batılılar ve Ruslar tarafından, kendi bakış açılarının bir sonucu olarak Türk Doğu vilayetleri manasında kullanılmıştır. Oysa Osmanlı kaynaklarında Doğu vilayetleri yerine Vilayat-ı Sitte veya Vilayat-ı Şarkıye gibi terimler kullanılmaktaydı ki, bunlarla kastedilen vilayetler şunlardı: Erzurum, Sivas, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Elazığ. Altı vilayet veya şark vilayetleri olarak çevrilebilecek olan bu tabir, Batılı kaynaklarda “Turkish Armenia”nın yanı sıra, “Six Armenian Vilayets” olarak da geçmektedir. Ruslar, bugünkü Ermenistan arazisi için “Russian Armenia (Rus Ermenistanı)” terimini kullanarak, iki terim arasındaki farkı da dile getirmek istemişlerdir. Bilindiği gibi onlarla birlikte Batılılar, “Türk Ermenistanı”nı “Batı Ermenistan” ve “Rus Ermenistan”ını “Doğu Ermenistan” olarak nitelerler ki, ikisinin birleşimi de onların bakış açısı doğrultusunda “Büyük Ermenistan (Grand Armenia)” ülkesini (!?) oluşturmaktadır. Ruslar, Türk Doğu vilayetlerinin karşılığı olarak çoğunlukla “Türk Ermenistan’ı” tabirini kullanmaktadırlar ki, bu isimlendirme, sun’i olarak Batılılar, özellikle de Ruslar tarafından oluşturulan “Ermeni Meselesi”ne yönelik bakış açılarını yansıtmaktadır. Onlara göre, Doğu Anadolu ve Karadeniz’in doğu kısmının tamamı, hayali “Büyük Ermenistan” projesinin uzuvlarını oluşturuyordu. Fakat Ruslar bazen sadece adı geçen altı vilayeti, bazen de bu vilayetlerle birlikte Karadeniz’in orta ve doğu kısmını oluşturan Trabzon Vilayeti arazisini kastetmişlerdir. Bir anlamda, Rus dış politikasının çıkarları ne zaman neyi gerektiriyorsa, ona göre tabir değiştirmişlerdir. Bu yüzdendir ki, onlar I. Dünya Savaşı sırasında, işgalleri altında bulunan tüm Türk

kalesi olan Trabzon, iki haftadan daha az süren bir harekât sonucunda ele geçirildi. Bu askerî harekât, ordu ve donanmanın birlikte yürüttükleri operasyon ve Türklerin savunma hatlarının arka tarafına yapılan çıkarma ile başlatıldı. Çıkarma için, Türk mevzilerinin yaklaşık 15 mil batısında ve Trabzon'un 60 mil uzağında ve Vize nehri yakınında yer alan Atina (Pazar) seçilmişti. Plân tamamen başarılı oldu. 4 Mart tarihinde savaş gemilerinden yapılan ağır bombardıman altında karaya çıkarılan askerler iki gün içerisinde Rize limanına doğru hızla ilerlediler. Filo operasyonlarda önemli rol oynamaya devam ederek, Türk filosuna ait olan Breslau (Midilli) savaş gemisini kolayca geri püskürttü ve son birkaç gün içerisinde Trabzon civarındaki bir kıyıya ağır bombardıman harekâtı düzenledi. İleri harekâtın müteakip safhaları, bir günlük şekilde şöylece sıralanabilir:

“8 Mart- Türkler, Trabzon'un 35 mil uzağında bulunan Kalopotamos nehrinin ötesine kadar geri çekildiler.

“27 Mart- Trabzon'dan 30 mil mesafede sahilde bulunan Of zapt edildi.

“6 Nisan- Türkler Karadere'nin sağ (doğu) tarafında bulunan mevzilerinden çıkarıldı (Trabzon'dan 20 mil).

“15 Nisan- Türkler Karadere'nin sol (batı) mevzilerinde bozguna uğratıldılar (Trabzon'dan 16 mil).

“16 Nisan- Arsen Kalessi köyü (Trabzon'dan 12 mil) işgal edildi.

“18 Nisan- Trabzon alındı.

“Trabzon, başlangıcı en erken Roma dönemlerine kadar uzanan zengin tarih mirasına sahip bir şehirdir. Günümüzde ise Trabzon şehri, yaklaşık olarak yarısını Hıristiyanların oluşturduğu 40 bin kişilik bir nüfusa sahiptir.

vilayetleri için, o günkü politikalarının bir gereği olarak “Türk Ermenistan”ını tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir. The Times'tan alıntı halinde tercüme edilen yukarıdaki satırlarda “Turkish Armenia” tabirinin geçmesi, bu dönemdeki Rus ve İngiliz politikalarının tavrını göstermektedir (“Türk Ermenistan”ı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Enis Şahin, “Bolşevik Hükümetinin Ermeni Siyaseti ve ‘Türk Ermenistan’ı’ Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5 (1996), s. 29-45; Enis Şahin, *Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002, s. 89 vd). Fakat bu bakış açısı, yukarıda da ifade edildiği gibi “Ermeni Meselesi”nin güdümlü aşamalarından birisidir. Adı geçen bu arazilerde yaşayan Osmanlı Ermenilerinin, tarihin hiçbir evresinde, kendilerinin olduğunu iddia etmiş oldukları bu bölgede, “kendi adlarıyla anılacak kadar yoğun olarak yaşamadıkları”, daha önce yayınlanmış olan nüfus istatistiklerinde ayrıntılarıyla birlikte ortaya konulmuştur (Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, *Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003).

Tarih boyunca her devirde önemli bir ticaret merkezi olmuştur, ancak son zamanlarda refah seviyesi oldukça düşmüştür”⁴⁵.

The Times’da Trabzon’un Ruslar tarafından işgaline dair son yazı, “Trabzon’un Düşüşü” adını taşımaktadır. Gazetenin başmakalesini oluşturan bu yazıda, konuyla ilgili şu ilginç yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır: “Trabzon’un Ruslar tarafından alınması, Erzurum taarruzunun akabinde Türklere karşı yürütülen askeri harekâtın başarısıdır. Tarihi ve gelenekleri hakkında bugün yayımlanan makalede de belirtildiği gibi, Trabzon, Karadeniz’in güney kıyısında bulunan eski ve tanınmış bir şehirdir. Stratejik olarak büyük öneme sahiptir. Türkler Karadeniz’in hâkimiyetini ellerinde bulundurdukları süre içerisinde, Kafkasya, Mezopotamya ve İran’da bulunan birliklerinin erzak ve malzeme ihtiyacını Trabzon limanını kullanarak sağladılar. Eski ticaret yolları, Trabzon üzerinden doğuya ulaşırdı. Bu yolların biri İran’a, diğeri ise Erzurum, Muş ve Bitlis güzergâhı üzerinden Bağdat ve Mekke’ye giderdi. Ancak Türkler bu yolları uzun süreden beri kullanmamaktadırlar. Bu yollar yerine, başlangıcı Ankara’da olan ve Bağdat demiryolu üzerinden Bağdat ve İran ile bağlantıyı sağlayan diğer yolları kullanmaktadırlar. Ancak Ankara üzerinden yapılan ulaşım çok zor ve ağır ilerlemede ve Bağdat demiryolu üzerinde önemli hasarlar bulunmaktadır. Bu hasarlar, Mezopotamya ile İran’da bulunan Türk birliklerinin hızlı bir şekilde ikmalini engellemektedir. Buna karşılık Ruslara göre, Trabzon’a hâkim olmak, çok büyük bir ehemmiyeti haizdir. Rus filosunun Karadeniz’de kurduğu hâkimiyet çok etkileyicidir. Bir ara Rus savaş gemileri, gemi konvoylarını korumakla ilgilendikleri sırada, Breslau adında bir Türk savaş gemisi kısa bir süreyle sahillerde görüldü, fakat ne Breslau ve ne de İstanbul boğazında Türk flaması taşıyan diğer savaş gemileri, Rusların Karadeniz’deki üstünlüğünü ortadan kaldırmak için ciddi bir hamle sergileyemediler. Karadeniz Rus filosunun sahip olduğu silahlar, Grandük’ün ordusunun Karadere’deki kritik durumdan kurtarılmasında büyük yardımlar sağlamışlardı. Bilindiği üzere, Rus ordusunun Trabzon’a doğru olan ilerleyişi, İstanbul’dan gelen Türk birlikleri tarafından bir ara durma noktasına getirilmişti.”

“Trabzon’a giren Grandük’ün kuvvetleri, şimdi, Kafkasya’da bulunan diğer birliklere erzak ve malzeme yardımı yapmak için, Trabzon limanını ve iç bölgelerdeki bağlantıyı sağlayan eski ticaret yollarını kullanma fırsatını

⁴⁵ *The Times*, April 19, 1916, No. 41145.

elde etmişlerdir. Ruslar halen Erzurum, Muş ve Bitlis'in kontrolünü ellerinde bulundurmanın yanında, Erzincan ve Diyarbakır yönüne doğru ilerlemelerini de sürdürmektedirler. Bunun yanı sıra Trabzon'un kıyı kesiminden başlayıp güneye doğru uzanan ve Erzincan'ın doğusundan geçip, Diyarbakır'ın kuzey doğusuna kadar ulaşan yarım daire şeklindeki bir bölgeyi de ellerinde bulundurmaktadırlar. Ancak Rusların bu harekâta ele geçirdikleri yerler, Trabzon'u ellerinde bulundurmalarından dolayı hem şimdi ve hem de gelecekte sahip olacakları diğer avantajlarla mukayese edildiğinde, fazla önem taşımamaktadır. Çünkü Trabzon'u ellerinde bulundurmaları, Karadeniz'de tam bir hâkimiyet kurmalarını sağlamıştır. Bunun aynı zamanda Erzurum'un alınmasının ötesinde, Kafkasya cephesinde hızlı bir ilerleme kaydedilmesi için de önemli bir rol oynayacağı kesindir. Enver ve arkadaşlarının, Trabzon'un düşüşü haberinin yayılmaması için gösterdikleri gayretlere rağmen, Trabzon'un Ruslar tarafından ele geçirildiği haberinin İstanbul'da duyulması, Erzurum'un düşüş haberinde olduğu gibi fazla uzun sürmeyecektir. Bu konuyla ilgili çok az bir malumatın bile dış ülkelerde duyulması uzun zaman alacak olmasına rağmen, etkisi büyük olmalıdır. Büyük Britanya, Grandük tarafından Türklere vurulan bu ezici darbeleri büyük bir dikkat ve takdirle takip etmektedir. Türklere vurulan bu darbeler, Grandük'ün askerî dehasını daha çabuk tanımamızı sağlamıştır ve kumandanlık ettiği kahraman askerlere olan hayranlığımızı artırmıştır⁴⁶.

Görüldüğü üzere, İngiltere'nin büyük müttefiki Rusya'nın Karadeniz sahilinde Trabzon'un alınmasıyla elde etmiş olduğu kazançlar, göstermelik de olsa, İngiliz basını tarafından ayakta alkışlanıyordu. Bu, İngiltere'nin o dönem için Rusya'ya karşı takip etmiş olduğu politikaların da gerçek mahiyetini gösteriyordu.

Trabzon'un Ruslar tarafından ele geçirilmesi, işgalin sonrasındaki günlerde de The Times sütunlarında yoğun bir şekilde işlenmiştir. İşgalden bir gün sonra, 19 Nisan tarihinde Petrograd'dan verilen resmî tebliğe dayanan bir haberde özetle, Trabzon'un düşmesine dair haberlerin hoş bir sürpriz olduğu, zira Türklerin kalesi olan Trabzon'un kısa zaman zarfında başına gelenlere fazla inanmanın zor görüldüğü, ancak gelen bilgilerin kesinliği karşısında ortaya çıkan durumun memnuniyet arzettiği, zaptedilmesi için çok gayret sarfedilen Trabzon şehrinin Türkler açısından bir daha ele geçirilemez

⁴⁶ *The Times*, April 19, 1916, No. 41145.

olduğunun artık anlaşılması gerektiği, zira Kâmil Paşa'ya bağlı III. Türk Ordusu'nun, bu bölgede yeni bir saldırıya kalkışmasının imkânsız olduğu, savaşın bundan sonraki aşamalarının Anadolu ve Mezopotamya'da geçeceğinin sanıldığı, Türklerin Alman generallerinin Erzurum ve çevresinin tekrar ele geçirileceği konusunda verdiği sözlerden artık umudu kestikleri ve Trabzon'un kaybedilmesiyle birlikte, Türklerin Kafkasya cephesinde başarı şansının tamamen ortadan kalktığı gibi ihtimaller üzerinde duruluyordu⁴⁷. Yani, İngiliz gazetesine göre, bölge artık tamamen Rusya'nın kontrolüne geçmişti ve bundan böyle Türklerin bölgeyi bir daha geri alma ihtimalleri yoktu.

Rusların Trabzon'a ilerleyişinin kesinleşmesinden sonra, yukarıda da ifade edildiği üzere, şehir halkı Trabzon'u terk etmiş ve batı yönüne doğru çekilmişti. Bu yüzden Trabzon'a giren Ruslar, batı yönündeki bu çekilişi engellemek amacıyla, yine denizden olmak kaydıyla, 20 Nisan tarihinde şehrin batısındaki Akçaabat'a çıkarma yapmışlardır. Ancak burada büyük bir Türk direnişisiyle karşılaşmış⁴⁸ ve bu durum da batı yönüne çekilen halka, ilerleyişlerini sürdürmeleri için zaman vermişti. Rusların bu girişimleri, Trabzon'da bulunan Türk birlikleri için önemli problemler ortaya çıkardı. Bu gelişme, İngilizler tarafından, Türkler ve Almanların böyle bir çıkarmayı beklemedikleri şeklinde değerlendirilmiştir. The Times, bu durumda Trabzon'da kalan Türk birliklerinin bir kısmının, Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt'a doğru güneye çekildikleri ve geri kalanlarının ise Trabzon'a 60-70 mil mesafede yine sahilde bulunan Giresun'a doğru ric'at ettikleri tahmininde bulunmuştur. Zaten Giresun, Şebinkarahisar yoluyla iç bölgelerle bağlantısı iyi olan bir şehirdi⁴⁹. Trabzon şehrinin güneyinde ve özellikle Cevizlik mıntıkasında Ruslarla Türk birlikleri arasındaki sıcak mücadeleler bir süre daha devam edecektir⁵⁰. Aynı cümleden olarak, şehrin 1918'de Ruslardan kurtuluşuna kadar sınır hattında Türklerle Ruslar arasında çatışmalar seyrek de olsa mevcudiyetini koruyacaktır.

The Times, 20 Nisan'da Petrograd'dan gönderilen bir resmî tebliği yayınlamıştı. Tebliğde özetle şu bilgiler vardı: "Keşif kollarımızın düşmanı takip ettikleri sırada, bir Alman subayı komutasında bulunan ve İstanbul'dan Trabzon'a henüz yeni gelmiş olan bir alaya bağlı 7 Türk subayı ve 190 aske-

⁴⁷ *The Times*, April 20, 1916, No. 41146.

⁴⁸ *The Times*, April 24, 1916, No. 41149.

⁴⁹ *The Times*, April 24, 1916, No. 41149.

⁵⁰ *The Times*, May 24, 1916, No. 41175; May 25, 1916, No. 41176; June 27, 1916, No. 41204.

ri esir edilmiştir. Şehirde çeşitli ölçülerde top ve silahlar ele geçirilmiştir. Şehir dâhilinde kalan halk, operasyonlar nedeniyle hemen hemen hiçbir sıkıntı yaşamadı. Zaten şehirde ikamet eden Türkler ve Hıristiyanlar, birliklerimizi coşkulu bir şekilde karşıladılar⁵¹. Gazetenin, şehirdeki Türklerin, Rus birliklerini coşkulu bir şekilde karşıladıklarını yazması, özellikle nüfus yoğunluğunun çok büyük bir kısmını oluşturan Müslümanlar için ironik bir durumdur. Bu durum sadece Rumlar ve çok az sayıdaki Ermeniler için geçerli olacaktır.

The Times gazetesi, 22 Nisan tarihli nüshasında, Reuter ajansına 21 Nisan'da Amsterdam vasıtasıyla İstanbul'dan verilen bir resmî tebliği yayınlamıştır. Bu Türk tebliği şu şekildedir: "11 Nisan'dan beri Trabzon Vilayeti'nin Lazistan mıntkasında, kıyı şeridini ellerinde bulunduran birliklerimiz, sayıca kendisinden çok üstün durumdaki düşmanın karadan ve denizden yürüttüğü bitmek bilmez saldırılara, olağanüstü ölçüde karşı koymayı başardı ve hangi şartlar altında olursa olsun, müdafaa ettiği toprakların her bir karesini bırakmamasını bildi. Ordularımız, hedeflerine layık oldukları şekilde ulaştılar. Sonunda, birliklerimiz 18 Nisan'da sahilde Trabzon'un 44 mil doğusunda yer alan Kovata yakınlarında düşmanı kanlı bir şekilde son bulan bir çatışmaya zorladılar. Bunu müteakiben, yeni bir görevi yerine getirmek amacıyla, önceden belirlenmiş olan bir bölgeye çekildiler. Savaşın gidişatından çıkarılan neticelere bağlı olarak, kıyı kesiminde düzenlenen bu operasyonun önceden görülen sonuçları doğrultusunda, Trabzon şehri tarafımızdan tahliye edildi. Eski model silahlardan olan ve kısa bir süre önce şehre yerleştirilen altı adet top, şehir boşaltıldığı için tamamen tahrip edildi"⁵².

Sonraki bir Rus resmî tebliği ise, Trabzon'da Türk birliklerinin bırakmak zorunda kalmış oldukları savaş malzemeleri hakkında daha ayrıntılı şu bilgileri sunmaktadır: "8 dağ topu, 8 inçlik 14 adet top, 1000'den fazla yivli silah, 53 mühimmat dolu vagon ve destek malzemesi ve çok önemli miktarlarda savaş malzemesi"⁵³

Trabzon'un tahliye edilmesi bir plân dâhilinde gerçekleştirilmişti. Türk birlikleri, Rusların ilerlemesini geciktirmek, kendi çekilişlerini gizlemek ve organize etmek amacıyla geride bazı kuvvetler bırakmışlardı. Bu birliklerle yapılan muharebeler iki gün kadar sürdü. Bayburt, Türk birlikleri

⁵¹ *The Times*, April 21, 1916, No. 41147.

⁵² *The Times*, April 22, 1916, No. 41148.

⁵³ *The Times*, May 8, 1916, No. 41161.

tarafından muhafaza edildiğinden Trabzon garnizonu sürekli olarak destek gördü ve bu yüzden Ruslar tarafından tahrip edilemedi. Batıda ise Akçaabat, uzun çarpışmalardan sonra ele geçirildi. Türkler büyük direnme gösterdilerse de geri püskürtülmekten kurtulamadılar.

The Times'ın 24 Nisan tarihli nüshasında, 22 Nisan'da Türk hükümetinin İstanbul'da yayınladığı resmî bildirin metni bulunmaktadır. Bu bildiri, Amsterdam muhabiri vasıtasıyla Reuter Ajansı tarafından ulaştırılmıştı ve şu şekildeydi: “Kafkasya cephesinde: Sahildeki birliklerimiz ile Trabzon'un 10 mil batısında yer alan Pulathane'ye (Akçaabat) çıkartma yapan Rus birlikleri arasındaki çatışmalar giderek artmaktadır. Trabzon'un 16 mil güneyindeki Cevizlik mıntokasında bulunan birliklerimiz, Trabzon'dan güneye doğru ilerlemeye çalışan bir grup düşman askerini durdurmayı başarmıştır. Çoruh yöresinde sadece hafif çarpışmalar vuku bulmuştur. Kop dağındaki çarpışmalarda, Rusların saldırılarını durdurduk. Düzenlediğimiz saldırılarla düşmana ağır kayıplar verdirdik ve onları dağın kuzey yamaçından çıkarttık. Kozma dağından başlayıp, Muş'un doğusuna kadar süren dört saatlik çatışmalardan sonra, düşman doğu yönüne çekilmek zorunda bırakıldı. Bitlis'in güneyindeki Mutki yöresinde düzenlediğimiz ani saldırıyla, düşman askerleri çatışmaya girmeye mecbur kaldılar ve geride yüzlerce ölü bırakarak Bitlis yöresine çekilmek zorunda bırakıldılar”.

The Times, resmî bildiri metninin altına tamamlayıcı bir metin koymuştur. Bu metin, Trabzon ile Erzurum arasındaki en önemli iki geçitten birisi olan Kop geçidi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bayburt ve Gümüşhane'nin elde bulundurulması açısından da büyük önem arzeden Kop dağı hakkındaki bu tamamlayıcı bilgiler şu şekildeydi: “Yukarıdaki resmî bildirin önemi, Erzurum'u Trabzon'a bağlayan geçidin kontrolünü ele geçirmek amacıyla yapılan kanlı mücadeleleri anlatmasında yatmaktadır. Bu mükemmel geçidin yaklaşık % 25'lik kısmı 70'lerde (1870'lerde) Fransız mühendisler tarafından inşa edilmiştir ve 8000 fit yükseklikte bulunmaktadır. Çatışmaların halen devam ettiği Pırnakapan köyünden, geçidin en yüksek noktasına kadar olan yol dik virajlar halinde yükselir. Geçidin kuzey kısmı üzerinde bulunan Kop dağında, Türklerin Rusları durdurdukları sanılıyor. Burası geçidin en yüksek noktasıdır. İleride geçidin rotası üzerinde, Türklerin ellerinde bulundurdıkları sanılan Bayburt yer almaktadır. Daha sonra gelen ve her iki tarafın da ele geçirmek için uğraştıkları Çoruh vadisi-

nin ve Cevizlik'e kadar devam eden yolun geri kalan 80 millik kısmının da büyük ihtimalle Türklerin elinde olduğu sanılmaktadır"⁵⁴.

Türk resmî bildirisinden ve gazetenin koyduğu tamamlayıcı bilgiden anlaşıldığı kadarıyla, Kafkasya cephesinin Trabzon ile Erzurum arasında yer alan orta kısmında, Türk birlikleri kontrolü ellerinde bulunduruyorlardı.

Akçaabat'ın batısında Türk ve Rus birlikleri arasındaki mücadeleler, 18 Nisan'da Trabzon'un işgalinden sonra bir süre daha devam etmiştir. 25 Nisan'da Reuter'in Petrograd kaynaklı olarak yayınladığı resmî tebliğe göre; Trabzon başarısının da etkisiyle Rus Çarı paskalyadan önceki haftayı ve Hıristiyanların kutsal bayramını kurmay subaylarıyla görüşerek geçirmiş; Kafkasya cephesinde Türklerin kıyı bölgesinde Trabzon'a doğru yaptıkları ilerleme girişimleri, orada bulunan Rus birlikleri tarafından boşa çıkarılmıştı⁵⁵.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Karadere savaşının kaybedilmesinden sonra Türk halkı Trabzon şehrini tahliye etmeye başlamış ve hatta Valilik dahi Ordu kasabasına taşınmıştı. Bu tarihten itibaren, şehrin Rus işgalinden kurtarılışına kadar Trabzon şehrinde çok az sayıda Müslüman aile kaldı. Buna karşılık Hıristiyanlar, kendileri için herhangi bir tehlike görmediklerinden şehirde kalmaya devam ettiler. Hatta buna istinaden Trabzon Rum Metropoliti Hrisantos da kendi deyimiyle şehirde geçici bir hükümet kurarak, durumu Rus Generali Lyakhov'a onaylatmış; yakın bir gelecekte de seçimleri yaptırarak çoğunluğu Rumlardan oluşan bir belediye meclisi oluşturmuştur. Zaten şehir Rumları da Rusların gelişini büyük bir istekle karşılamışlardı. Rusların şehri işgali, Rumlar arasında "millî haklarına ulaşma" fırsatı olarak değerlendirilmişti. Ruslar da ilk günlerde Rumların istekleri yönünde hareket ederek daha önce kiliseden camiye çevrilen yedi binayı tekrar Rumlara verdiler. Böylece Ruslarla Rum cemaati arasında, Müslümanlar aleyhine işbirliği kuruldu, Türklere karşı ellerinden gelen eziyetleri yapmaktan geri durmadılar⁵⁶. Şehirde çok daha az sayıda bulunan⁵⁷ Ermeni'nin de Rumlara katılarak bu fenalıklara iştirak etmeleri, yeni ve sıkıntılı bir dönemin habercisi gibiydi. Böylece Trabzon için iki yıla yakın devam

⁵⁴ *The Times*, April 24, 1916, No. 41149.

⁵⁵ *The Times*, April 25, 1916, No. 41150.

⁵⁶ Trabzon'daki bu zor dönemin detayları için bkz. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1987, s. 10 vd.

⁵⁷ Kasım 1916 tarihli nüfus istatistiğine göre, Trabzon şehir merkezinin nüfusu şu şekildeydi: Türk-İslâm 24.502, Rum 12.378 ve Ermeni 129 (Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 293-294).

edecek bir esaret evresi, Pontuşçu Rumların ve Ermeni çetecilerin mezalim dönemi ve büyük bir kısmı göçen, ancak az bir kısmı şehirde kalan Türk halkı için de çileli bir dönem başlamıştı⁵⁸. Bu evre bugün Trabzon şehrinde, “muhacirlik dönemi” olarak bilinmektedir.

Rusların Trabzon’u işgali, şehrin Müslüman halkını adeta can derdine düşürmüştü; halkın tamamına yakını, Rusların şehre ulaşmasından birkaç gün evvel, götürebilecekleri kadar taşınabilir eşyayı yanlarına alıp şehirden ayrılmak zorunda bırakılmıştı. Ancak Batı kamuoyu, böyle bir anda dahi felaket tellallığı yapmayı ihmal etmemiş, Türklerin canlarının derdine düştükleri bu zor dönemlerinde bile şehirdeki Rum ve Ermenileri imha etme politikası güttüklerini ve hatta bunu büyük oranda başardıklarını yazmaktan geri durmamıştır. Batı dünyasının 1915 tarihli “Sevk ve İskân Kanunu”nu bir katliâm olarak kabullenmesinin de etkisiyle The Times da yayınlarıyla Rus ve Rum operasyonlarına hizmet etmiştir. Gazetenin 22 Mayıs 1916 tarihli nüshası, “Trabzon ve Erzurum Katliamları: Almanlar Yapılanlara Göz Yumduklar” başlığıyla bir makale yayınlamıştır. Bu makalede basın yoluyla yapılan propagandanın ibretle okunması gereken belki de en güzel (!?) örnekleri şu şekilde sergilenmektedir:

“Rus ordusunun Trabzon’a girmesiyle, bir zamanlar bu liman kentinde refah içinde yaşayan Ermenilerin akıbetlerinin ne olduğuyla alakalı gizli perde de aralanmaya başlandı. Rus askerleri şehre girdiklerinde Ermenilerin kaldıkları evleri yağma edilmiş ve yıkılmış bir halde buldu. Evlerin kapıları, pencereleri ve panjurları dâhil bütün ahşaptan yapılan kısımları götürülmüştü. Şehrin yetkili mercilerinin bunları engelleme yönünde herhangi bir çalışmaları olmamıştı. Haziran ayında başlayan Ermenilerin başka bir yere göç ettirilme hadisesi, başka yerlerde olduğu gibi Trabzon’da da İstanbul’dan gelen talimatlara uygun olarak gerçekleştirildi. Bu durumdan en çok zarar görenler, itibar sahibi Ermeni aileler oldu. Bu ailelerden 300 tanesi göç hazırlıklarına başlamak için emir alır almaz mallarını nakletmek amacıyla birkaç yük arabası satın aldılar ve yola çıktılar. Ancak şehirden ayrıldıktan 4 gün sonra yolları kesildi ve sahip oldukları bütün mallara el konuldu. Kafilde bulunanların hepsi kılıçtan geçirildi ve malları Trabzon’a geri gönderildi. Daha sonra da bu mallar yağma edildi. Bu kabileyi, her biri yüzlerce aileden oluşan diğer kabileler takip etti. Bu süreç bir süre devam ettikten

⁵⁸ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 293-294; Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, s. 7.

sonra, yeni bazı yöntemler kullanılmaya başlandı. Polis, Trabzon'da kalmayı tercih eden Ermenilerin evlerine girdi, onları zor kullanarak dışarı attı ve evlerine kilit vurdu. Sonuçta Trabzon'da yaşayan ve sayıları 10.000'i bulan Ermenilerin tümü katledildi. Bununla birlikte civardaki köylerde gizlenerek, hayatta kalmayı başaran insanların olabileceği ümit edilmektedir..."⁵⁹

Yukarıdaki paragraf, Batı dünyasının Ermeni hadiselerinde tutunduğu taraflı tavrın ve ifa ettiği rolün en iyi örneklerindedir. Fırsat bulunan her hadisede, “zalim Türk-mazlum Ermeni” imajını işleyen Batı basını, bu politik meselenin ortaya çıkması ve büyümesindeki başlıca faktörlerden birisi olmuştur. Bu satırları okuyan ve Türkler hakkında belki de hiçbir şey bilmeyen bir batılının, kayıtsız kalması ve tepki göstermemesi nasıl beklenemezse, bu yolla gazetenin amacına ulaşmış olduğunu anlamak da zor değildir. İngiliz gazetesinde bu hadisenin bu şekilde takdim edilmesi, Trabzon'un Ruslar tarafından elde edilmesiyle, artık Hristiyanlar tarafından daha adil yönetileceği mesajı da verilmek isteniyordu. Söz konusu makalenin her satırı propaganda içerdiği ve önyargıyla kaleme alındığı için, esasında daha fazla yorum yapmaya ve değerlendirmede bulunmaya dahi muhtaç değildir.

Trabzon'daki Rus işgali 18 Nisan 1916'dan 24 Şubat 1918'e kadar devam etti. Bu üre zarfında şehrin yerli halkı batıya ve iç bölgelere göç ederek, hayatlarını çok zor şartlar altında idame ettirebildiler. “Moskof'un sebep olduğu bu “zorunlu göç” sırasında birçokları hayatlarını kaybettiler.

⁵⁹ Tamamen propaganda amacıyla kaleme aldığı anlaşılabilir böyle bir yazının devamında, Erzurum'daki benzer sahneler de şu şekilde tasvir edilmektedir: “... 35.000 gibi büyük bir Ermeni nüfusunun yaşadığı tahmin edilen Erzurum'da da aynı prosedür uygulandı. Erzurum'da Ermenilere yapılan baskılar, Mayıs ayının ortalarında 400 Ermeni gencinin tutuklanması ve hapse atılmasıyla resmen başlamış oldu. Evlerinden zorla çıkarılan birçok aile, günlerce sokakta bırakılarak kaderlerine terk edildi. Şehrin girişinde ise sürgüne zorlananlar ile vergi memurları arasında arbede yaşandı. Sürgüne mecbur edilen kişiler, sahip oldukları her şeyi geride bırakmalarına rağmen, vergi memurları vergiden kalan borçlarını ödemelerini istediler. Sadece orduda çalışmak için kabiliyeti olan birkaç kişinin şehirde kalmasına izin verildi. Bunların dışında Ağustos ayına kadara Erzurum'da yaşayan Ermenilerin hepsi sürgüne tabi tutuldu. Başlangıçta Piskoposun şehirde kalmasına izin verilmişti. Ancak 5 Ağustos'ta Piskoposun evine gönderilen iki polis memuru, ona gitme zamanının geldiğini bildirdi. Piskoposun, kendi özel işlerinde kullandığı iki tane atı vardı. Fakat bunlar da çalınmıştı. Başka at satın almayı denedi. Ancak son anda kendisine, yanında herhangi bir şey götürmesine izin verilmeyeceği bildirildiği için vazgeçti. Daha sonra bilinmeyen bir yere götürüldü. Alman başkonsolosu ve şehirde karargâh kurmuş olan Alman subayları Ermenilere yapılan bu muameleleri açık bir şekilde onayladılar. Türklere düşen ganimetler arasında birkaç Ermeni kızı da vardı. Bu canlı ganimetlerin taksim işi Almanlara bırakıldı”(The Times, May 22, 1916, No. 41173).

Ancak I. Dünya Savaşı'nın son evresinde meydana gelen Rus ihtilallerinin, Türkiye için ortaya çıkardığı elverişli durumlardan azamî ölçüde istifade edilerek Türk askerî birlikleri 24 Şubat 1918'de Trabzon'u kurtardı⁶⁰. Kurtuluşla birlikte muhacirlikte bulunan şehir halkının çok büyük bir kısmı, evlerine, yurtlarına dönmekte tereddüt göstermediler. Önemli bir kısmı ise, kendilerine yeni birer hayat kurdukları yeni ikamet yerlerinde kaldılar. Ancak asıl memleketleri olan Trabzon'u, gönüllerinde ve hatıralarında hep yaşattılar ve bugün bile yaşatmaktadırlar. Rus işgaliyle başlayan, 22 ay süren ve halk arasında "muhacirlik" olarak bilinen bu devre, Trabzon şehri ve Trabzonlular tarafından yakın zamanların en sıkıntılı ve acı hatıralarla dolu bir dönemi olarak hatırlanmaktadır.

⁶⁰ *The Times*, February 27, 1918, No. 41724.